

Павло Безуглий

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

ОЦІНКА СУЧАСНИХ МАСШТАБІВ МІГРАЦІЙНИХ ПЕРЕМІЩЕНЬ В УКРАЇНІ

Pavlo Bezuglyi

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

EVALUATION OF THE CONTEMPORARY EXTENT OF MIGRATION FLOWS IN UKRAINE

The article assesses the current scale of migration in Ukraine according to the following scheme: analysis of external migration (study of the current extent of external migration of population, analysis of the dynamics of the number of international migrants and directions of their displacement, distinguishing of the main spheres of employment abroad); analysis of internal migration (identification of main trends and peculiarities of internal displacements, assessment of the extent of intra-regional and interregional migration, gender and age distribution of internal labor migrants); study of the impact of events in the east of Ukraine on the internal flows of labor migration and on the geography of the directions of foreign labor migration of Ukrainians; identification of the main problems of migration of Ukrainian population (demographic, socio-economic, socio-psychological and cultural, normative-legal).

Keywords: migration, extent of migration, external migration, internal migration, flows of labor migration, migration problems, demographic situation, cultural conditions, living conditions.

Постановка проблеми. Зміни в політичному, соціальному та економічному середовищі держави завжди формують комплекс наслідків, серед яких показовими є міграційні процеси. Масштаби та напрями міграційних переміщень традиційно є чутливими індикаторами коливань показників рівня і якості життя населення та можливостей стабільного їх зростання в перспективі. Для України очікуваним є збільшення обсягу міграційних потоків, яке спостерігається сьогодні: переважно це трудова міграція, зумовлена скороченням попиту на внутрішньому ринку праці, низьким рівнем конкурентоспроможності пропозиції, зниженням рівня життя, недосконалістю інфраструктури, зростанням соціальної і політичної нестабільності. Мільйони трудових мігрантів з України працюють в країнах СНД, Західної Європи та Північної Америки, що обумовлює значні незворотні втрати трудового потенціалу і обумовлює потребу ідентифікації та систематизації наслідків державної політики в сфері економіки, освіти, регулювання внутрішніх конфліктів тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам міграції присвячені праці відомих вчених Дж.С. Беккера, М. Долішнього, Т. Драгунової, С. Злупка, В. Євтуха, В. Іонцева, А. Кіреєва, Е. Лібанової¹, О. Малиновської, В. Онікієнка, В. Переведенцева, Т. Петрової², С. Пирожкова, О. Позняка³, А. Портеса, І. Прибиткової, Л. Рибаківського, М. Романюка⁴, П. Самуельсона, С. Сассена, О. Хомри, С. Чеховича, Л. Шамілевої, М. Шульги та інших. Багато наукових робіт присвячено питанням міграції населення до країн СНД, Західної Європи та Північної Америки, визначенню можливих наслідків міграційних процесів. Водночас невирішеними залишаються питання оцінки масштабів міграційних переміщень в Україні в контексті їхньої обумовленості

¹ Лібанова, Е.М., Пирожков, С.І., Власенко, Н.С., Герасименко, Г.В., Макарова, О.В., Осауленко, О.Г., Позняк, О.В., Проніна, І.І., Стельмах, Л.Н. (2003). *Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки*. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, Держ. ком. статистики України.

² Петрова, Т. (2009). Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні. *Україна: аспекти праці*, 3, 37-44.

³ Позняк, О.В. (2016). Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2, 169-182.

⁴ Романюк, М.Д. (2015). Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання. *Демографія та соціальна економіка*, 3, 99-111.

змістом управлінських рішень на рівні державної політики. Отже, завдання систематизації прямих і опосередкованих, швидких та віддалених наслідків державної політики, пов'язаних з демографічними втратами є актуальним завданням, яке потребує дослідження та розробки науково-обґрунтованих рекомендацій.

Метою дослідження є оцінка масштабів міграційних переміщень в сучасній Україні, аналіз та систематизація проблем міграції, визначення основних її наслідків.

Результати дослідження. Основними рисами сучасних міграційних переміщень населення України є: масштабність, розширення соціальної бази, країн та галузей прикладання праці, домінування нелегальної компоненти української трудової міграції, збільшення тривалості перебування заробітчан за кордоном, ускладнення структури мотиваційних чинників до здійснення трудової міграції, поширення так званої «сімейної міграції», тобто виїзду на заробітки за кордон двох або більше членів домогосподарства, повторюваність. Також спостерігається тенденція до помолодшання контингентів, що беруть участь у зовнішніх трудових переміщеннях, тенденція зменшення серед трудових мігрантів осіб з вищою освітою та збільшення частки заробітчан із загальною та спеціальною середньою освітою, а також випускників професійно-технічних закладів¹.

Оцінку сучасних масштабів міграційних переміщень в країні здійснено за наступною схемою: аналіз зовнішніх міграційних процесів, в рамках якого проведено дослідження сучасних обсягів зовнішньої міграції населення, аналіз динаміки чисельності міжнародних мігрантів та напрямів їх переміщень, виокремлення основних сфер працевлаштування за кордоном та визначення масштабів повернення на постійне проживання до України після тривалої трудової міграції;

аналіз внутрішніх міграційних процесів, в межах якого здійснено визначення основних тенденцій та особливостей внутрішніх переміщень, оцінка масштабів внутрішньо-регіональної та міжрегіональної міграції, дослідження статевого та вікового розподілу внутрішніх трудових мігрантів, виокремлення нової хвилі міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції;

дослідження впливу подій на сході України на внутрішні потоки трудової міграції та на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців, аналіз загальної статистики щодо збільшення запитів про притулок з початку політичної кризи в кінці 2013 року, виокремлення основних країн призначення для внутрішньо переміщених осіб, які вирішили працювати за кордоном;

виокремлення основних проблем міграції населення України, які поділено на наступні групи: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні та культурні; нормативно-правові.

Сучасний стан розвитку суспільства в Україні характеризується досить високим рівнем міграційних процесів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. У зовнішній міграції населення України, починаючи з 2005 р., спостерігається переважання кількості прибулих над кількістю вибулих. Упродовж 2010-2012 рр. відбувається різке зростання сальдо міграції майже у 10 разів. На рис. 1 представлена динаміка відношення сальдо міграції до населення України (коефіцієнт інтенсивності міграції).

У 2012 р. значно збільшується кількість прибулих до України (76,4 тис. осіб) при майже незмінній кількості вибулих, сальдо зовнішньої міграції сягає +61,8 тис. осіб. У 2014 р. порівняно з 2013 р. (+31,9 тис. осіб) відбувається зниження міграційного сальдо до +22,6 тис. осіб².

На рис. 2 представлена динаміка чисельності міжнародних мігрантів у відсотках від загальної чисельності населення України за статтю за 1990-2013 рр. Якщо проаналізувати міжнародні міграційні процеси України, то варто зазначити, що більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія (43% мігрантів), Польща (14%), Угорщина (2%), а також до ряду європейських країн (Чехія (13%), Італія (13%), Іспанія (5%), Португалія (2%), та інші країни (8%)³.

¹ Довжик, Б. (2005). Актуальне регіональне дослідження трудової міграції. *Україна: аспекти праці*, 3, 37-44.

² Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_uk_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

³ Міграційний профіль України: 2010-2014. *Державна міграційна служба України*. <http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf>.

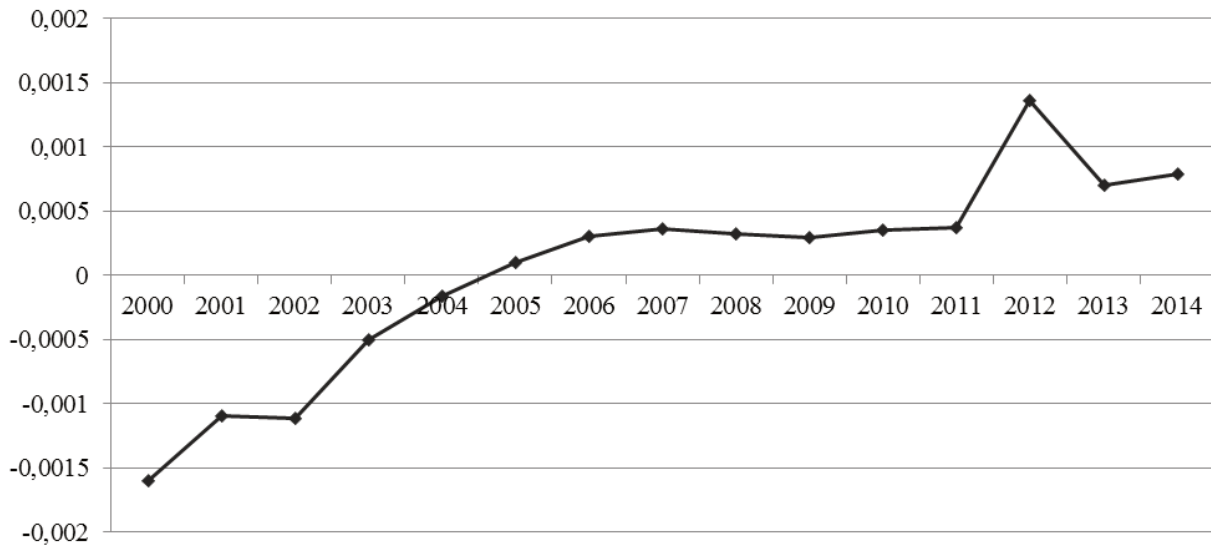

Рис. 1. Динаміка коефіцієнту інтенсивності міграції за період 2000-2014 рр.¹

Згідно з результатами дослідження, проведеного у 2013 році Державною службою статистики України та Інститутом демографії та соціальних досліджень, за період 2010-2012 рр. 1,2 млн. українців (3,4% населення у віці від 15 до 70 років) працювали чи шукали роботу за кордоном. При цьому основними сферами працевлаштування стали: будівництво (46%), домашній догляд (18%), сільськогосподарський сектор (11%), оптова та роздрібна торгівля (9%), промисловість (4%), готельний та ресторанний сектор (4%), транспортний сектор (4%), інші види робіт (4%)².

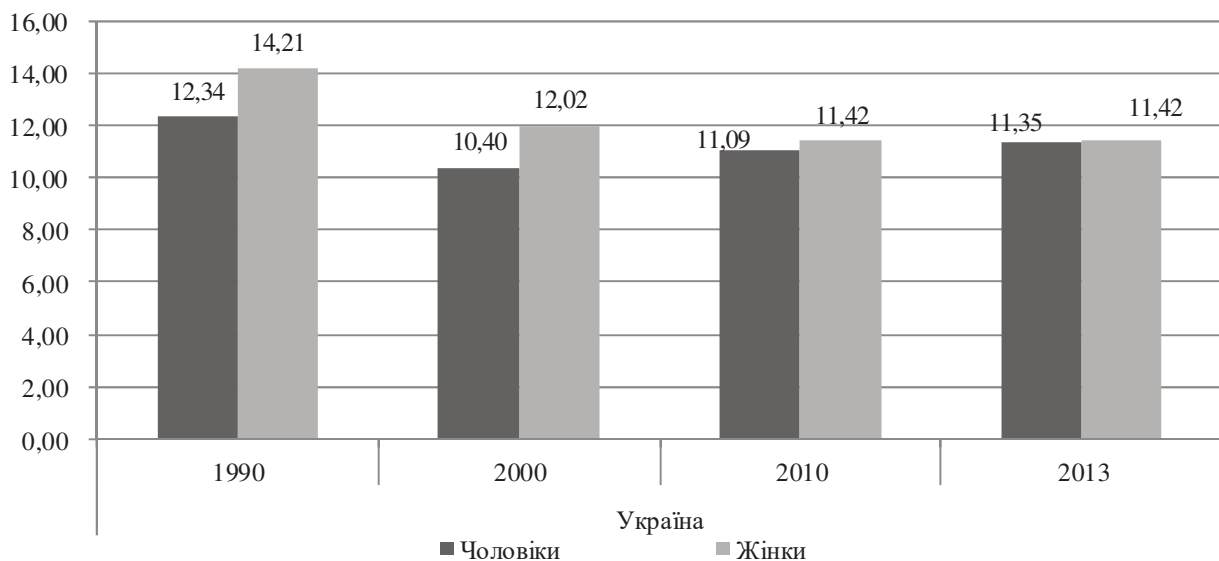

Рис. 2. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів у відсотках від загальної чисельності населення в Україні за статтю за 1990-2013 рр.³

¹ Демографічна і соціальна статистика України. Державний комітет статистики України. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

² Демографічна і соціальна статистика України. Державний комітет статистики України. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

³ World Investment Report 2017: Annex Tables. United Nations Conference on Trade and Development. <[http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment %20Report/Annex-Tables.aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx)>.

Обсяг міжнародної трудової міграції на 2015 р. становив 688,0 тис. осіб (423,8 тис. довгострокових (міграція не менше 1 року) і 264,4 тис. короткострокових трудових мігрантів). Окрім того, близько 310,0 тис. осіб висловили намір мігрувати в найближчі 12 місяців, що становить близько 45% від поточного обсягу¹. Якщо проаналізувати мету перебування за кордоном мігрантів з України на 2014-2015 роки, то робота займає 87,9%, навчання 5,3%, возз'єднання родини (3,8%). Найменший відсоток займає вимушена міграція (0,5%) та інші напрями.

Повернення на постійне проживання до України після тривалої трудової міграції – це поточна тенденція, яка показує ознаки зростання. На сьогоднішній день 144,4 тис. міжнародних довгострокових трудових мігрантів, або 39% від загальної поточної кількості довгострокових трудових мігрантів, повернулися в Україну на постійне проживання. Найбільше мігрантів повернулося з таких чотирьох країн: Російська Федерація (33%), Польща (19%), Італія (9%) та Чеська Республіка (9%). Як і очікувалося, імовірність повернення трудових мігрантів зростає з віком².

З метою повної оцінки масштабів міграційних переміщень, перейдемо до дослідження внутрішніх міграційних процесів. Внутрішні міграційні переміщення в Україні характеризуються такими тенденціями і особливостями. Внутрішня міграція в Україні переважно є внутрішньо-регіональною і міжрегіональною. В основному, економічні чинники спонукають українських громадян здійснювати внутрішню міграцію. Внутрішньо-регіональна міграція стосується, зокрема, переміщення сільського населення в міські райони в тій же області, що є проявом актуальної тенденції підвищення рівня урбанізованості регіонів. З 2000-х років, цей тип мобільності становив найбільшу частку (більше ніж половина) всіх переміщень населення всередині країни (у 2008 році – 58%, у 2012 році – 54%).

Поїздки на роботу є важливою особливістю внутрішньої (зокрема, внутрішньо-регіональної) трудової міграції («маятникова міграція»). Це не означає зміну місця проживання: люди їдуть на роботу в сусіднє/наближче місто, рівень розвинутості ринку праці якого є порівняно вищим. Це об'єктивно обумовлена тенденція, яка буде набувати інтенсивності в регіонах із значним аграрним потенціалом, оскільки міські ринки праці є привабливішими не лише за кількістю вакансій, важливими є зміст і умови праці, перспективи кар'єрного зростання, крім того, у містах теоретично можна розраховувати на поліпшення умов життя в порівнянні з сільськими населеними пунктами. Кількість поїздок у великі міста є значно вищою (55%) у порівнянні з поїздками у середні та малі міста (34%) або у сільську місцевість (17%).

Міжрегіональна міграція також є масовим видом внутрішньої міграції українських громадян. Вона становить більше третини обсягів міграції всередині країни (36% у 2003 році, 37% у 2008 році та 39% у 2012 році). Найпривабливішими містами для внутрішніх трудових мігрантів вважаються Київ, Львів, Харків, Дніпропетровськ та Одеса. Наслідком переміщень цього типу є певні депопуляційні втрати у сільській місцевості Заходу і Півночі України³.

Щодо статевого розподілу мігрантів, слід зазначити, що чоловіки набагато частіше є учасниками процесів внутрішньої міграції (62%), ніж жінки (38%), і ця тенденція буде продовжуватися в найближчому майбутньому. Віковий профіль внутрішніх трудових мігрантів подібний до профілю короткострокових і довгострокових міжнародних трудових мігрантів: переважна кількість осіб, які здійснюють внутрішню міграцію є віком 30-44 років (41%). Це контингент з потенційно найвищою продуктивністю та низькими перспективами повернення, що поглиблює гостроту демоекономічних втрат. Крім того, найближчим часом внутрішня трудова міграція за спостереженнями стане більш привабливою для молодого населення (18-29 років), і збільшиться в цій віковій групі з 28% до 34%.

¹ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

² Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

³ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

В Україні внутрішня мобільність населення вдвічі більша, ніж кількість зовнішніх трудових мігрантів (1643,0 тис. осіб). Загальний обсяг внутрішньої міграції в 2014 р. становив 9% від економічно активного населення в Україні.

У 2013-2014 рр. в Україні виникає нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції. За даними Державної міграційної служби, станом на 31 грудня 2014 р. загальна кількість таких осіб, з урахуванням переміщених у межах Донецької та Луганської областей, становила близько 630 тис. осіб¹. За даними ООН, кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні значно вища – 1,8 млн. осіб (з урахуванням тих, хто переїхав в інші регіони України, та тих, хто виїхав за межі країни)².

Отже, події на сході України вплинули не тільки на внутрішні потоки трудової міграції, а й на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців. Наймасовішою серед усіх потоків міграції є трудова маятникова міграція, яка часто є небезпечною і неофіційною, супроводжується порушенням прав і свобод мігрантів. Поточні тенденції ілюструють збільшення внутрішньої міграції в напрямі зі Сходу і Півдня України до центральних та західних областей. Однак в довгостроковому періоді за умови подальших протистоянь на Сході України та проблемних стосунків з Росією можна очікувати прискорення зовнішньої міграції.

Як свідчать результати проведеного Міжнародною організацією з міграції дослідження, на сьогодні загальна статистика на рівні ЄС щодо збільшення запитів про притулок з початку політичної кризи в кінці 2013 року не є доступною. В січні-червні 2014 року близько 600 українців попросили притулок в Польщі, з яких близько 50 осіб прибули з Криму після його анексії Росією. Можна припустити, що головні напрями міграції для українців не зміняться. Особи зі Сходу та Півдня України, ймовірно, мігруватимуть переважно в Росію, тоді як із Заходу України надаватимуть перевагу країнам ЄС.

Росія і країни ЄС залишаються основними країнами призначення для українців, які вирішили працювати за кордоном. Різниця в заробітній платі дотепер є основним фактором, який підштовхує українців до міграції. Міграційний прогноз, проведений Міжнародною організацією з міграції в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні»³, вказує на те, що міграційні потоки до певної міри знизяться після 2026-2028 рр., що також може призвести до зменшення кількості мігрантів. В той же час, міграційні потоки можуть зрости більше, ніж очікується, якщо напруження політичних відносин з Росією буде зберігатися, в разі ескалації/стагнації конфлікту в східних регіонах України або його поширення на інші регіони країни. В такому випадку можна очікувати на зростання кількості осіб, які будуть звертатися про надання притулку. Щодо напрямів міграційних переміщень, вірогідною є концентрація навколо популярних і сьогодні – Росія і країни ЄС.

Таким чином, за результатами проведеного Міжнародною організацією з міграції дослідження в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» загальними тенденціями міграційних процесів в Україні є⁴:

- поступове зменшення обсягів короткострокової трудової міграції до Росії та, натомість, збільшення обсягів довгострокової трудової міграції до США й Канади, а також до регіону ЄС;
- збільшення чисельності жінок, які братимуть участь у довгостроковій і короткостроковій трудовій міграції;
- підвищення рівня участі молодих людей (віком 18-29 років) у внутрішній і міжнародній міграції;

¹ Демографічна і соціальна статистика України. Державний комітет статистики України. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

² Лібанова Е. М. (2014). Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник Національної академії наук України*, 12, 15-24.

³ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

⁴ Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні*. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf>.

– збільшення зовнішніх довгострокових та короткострокових потоків трудової міграції з міських районів, особливо з великих міст;

– збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які будуть готові брати участь у довгостроковій трудовій міграції.

На основі проведеної оцінки масштабів міграційних переміщень в Україні, основні проблеми міграції населення України доцільно поділити на наступні групи:

– демографічні – скорочення загальної чисельності населення країни; зниження народжуваності у молодих сім'ях через значні втрати молодшої частки населення у міграційних процесах; повернення в країну трудових мігрантів пенсійного віку;

– соціально-економічні – втрата трудового і інтелектуального потенціалу країни у кількісному і якісному вимірі; збільшення пенсійного навантаження на працюючих; незадовільні умови та оплата праці; низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні; низький рівень соціальної захищеності населення;

– соціально-психологічні та культурні – посилення соціальної напруженості в сім'ях; втрата національної самосвідомості; наявність політичних конфліктів; невідповідність заробітної плати трудовому вкладу; придбання нових культурних звичок, традицій, особливостей менталітету;

– нормативно-правові – відсутність офіційно укладеного договору, що спричиняє незахищеність трудових прав мігрантів; відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів.

Вищезазначені проблеми вимагають вдосконалення існуючої української міграційної політики. Вона повинна втілювати в себе ефективний механізм регулювання міграційних процесів та включати заходи щодо попередження відтоку за кордон працездатного населення, інтелектуального потенціалу країни, забезпечення реалізації та захисту трудових прав мігрантів.

Висновки. Сучасні масштаби міграційних переміщень в Україні характеризуються досить високим рівнем внутрішньої та зовнішньої міграції. У зовнішній міграції населення України, починаючи з 2005 р., спостерігається переважання кількості прибулих над кількістю вибулих. Міграційні потоки впродовж останніх років залишаються незмінними – більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія (43% мігрантів), Польща (14%), Угорщина (2%), а також до ряду європейських країн (Чехія (13%), Італія (13%), Іспанія (5%), Португалія (2%), та інші країни (8%)). Оцінка масштабів міграційних переміщень показала, що в Україні внутрішня мобільність населення вдвічі більша, ніж кількість зовнішніх трудових мігрантів (1643,0 тис. осіб). Загальний обсяг внутрішньої міграції в 2014 р. становив 9% від економічно активного населення в Україні. Слід зацентувати увагу, що в 2013-2014 рр. в країні виникає нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції.

Проведений аналіз масштабів міграційних переміщень визначив основні проблеми міграції в Україні: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які будуть готові брати участь у довгостроковій трудовій міграції; посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міграційних процесів в Україні, дають підстави говорити про необхідність отримання більш достовірної інформації по країні щодо розподілу працівників-мігрантів за віком, статтю, освітою, сімейним станом, місцем призначення міграції, статусом зайнятості на батьківщині та в приймаючій країні, тривалістю роботи за кордоном, що сприятиме отриманню більш якісного аналізу міграційних процесів та розробці ефективного механізму їх регулювання та забезпечення захисту трудових прав мігрантів.

References:

1. Libanov, E.M., Pyrozshkov, S.I., Vlasenko, N.S., Herasymenko, H.V., Makarova, O.V., Osaulenko, O.H., Poznyak, O. V., Pronina I. I., Stel'makh L. N. (2003). *Demohrafichna kryza v Ukrayini: yiyi prychny ta naslidky* [The demographic crisis in Ukraine: its causes and consequences]. Kyiv: In-t demohrafiyi ta sots. doslidzh. NAN Ukrayiny, Derzh. kom. statystyky Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Petrova, T. (2009). Stan ta problemy rehulyuvannya zovnishnikh trudovykh mihratsiy v Ukrayini [Status and problems of regulation of external labor migration in Ukraine]. *Ukrayina: aspekty pratsi* [Ukraine: aspects of labor], no. 3, 37-44 [in Ukrainian].

3. Poznyak, O.V. (2016). Otsynuyannya naslidkiv zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi v Ukrayini [Assessing the Consequences of External Labor Migration in Ukraine]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* [Demography and Social Economy], no. 2, 169-182 [in Ukrainian].
4. Romanyuk, M.D. (2015). Mihratsiyini zahrozy natsionalniy bezpetsi Ukrayiny: suchasni vyklyky, problemy podolannya [Migration threats to the national security of Ukraine: modern challenges, problems of overcoming]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika* [Demography and Social Economy], no. 3, 99-111 [in Ukrainian].
5. Dovzhyk, B. (2005). Aktual'ne rehional'ne doslidzhennya trudovoyi mihratsiyi [Current regional study of labor migration]. *Ukrayina: aspekty pratsi* [Ukraine: aspects of labor], no. 3, 37-44 [in Ukrainian].
6. Doslidzhennya ta dialoh shchodo polityky u sferi mihratsiyi i hroshovykh perekaziv v Ukrayini [Research and dialogue on migration and remittance policies in Ukraine]. *Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi (MOM), Predstavnytstvo v Ukrayini* [International Organization for Migration (IOM), Representation in Ukraine]. <http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf> [in Ukrainian].
7. Demohrafichna i sotsial'na statystyka Ukrayiny [Demographic and social statistics of Ukraine]. *Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny* [State Committee of Statistics of Ukraine]. <<http://www.ukrstat.gov.ua>> [in Ukrainian].
8. Mihratsiyyny profil Ukrayiny: 2010-2014 [Migration profile of Ukraine: 2010-2014]. *Derzhavna mihratsiyina sluzhba Ukrayiny* [State Migration Service of Ukraine]. <http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf> [in Ukrainian].
9. World Investment Report 2017: Annex Tables. *United Nations Conference on Trade and Development*. <<http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>> [in English].
10. Libanova E. M. (2014) Vymushene pereselennia z Donbasu: masshtaby ta vyklyky dlia Ukrainy [Forced relocation from Donbass: the scale and challenges for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], no. 12, 15-24 [in Ukrainian].